

Egy koholt vád nyomában

Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története I-II. k. Bp., 1994.

Jelen sorok írója bosszankodva tapasztalta, miként szokta még ma is egy-egy általános iskolás csoport a szegedi Kossuth-szobor előtt tiszteletét tenni. A tanár rendbeszedi a nebulókat, majd elkezdli oktatni az egybegyűlteket. „Ez itt Kossuth Lajos szobra, aki akkor is tovább akarta folytatni a harcot, amikor az áruló Görgei Világosnál letette a fegyvert.” Igaz, a Görgei-kérdés a magyar történeti irodalom talán legtöbbet vitatott problémája, az ilyen sommás és a korabeli forrásokkal összeegyeztethetetlen álláspont mégsem válik szakmánk dicsőségére. A jövőbeni történelemtanárak számára különösen fontos, hogy tisztában legyenek történetírásunk korábbi torzulásaival, hiszen a jövőben így maguk is több eséllyel kerülhetnek ki ezeket a csapdákat. A monográfia szerzője, Kosáry Domokos, is azt tartja a fő kérdésnek, „hogyan történetírásunk, történeti látásunk és – szélesebb körben – a társadalom történeti tudata mennyiben s miként tudott és tud a múlt realitásaival szembenézni”.

A mű első fejezete áttekinti Görgei Artúr 1848-49-es működését. Ezt követi további huszonhárom fejezetben a téma tulajdonképpeni kifejtése. A Görgei-kérdés taglalására először az emigránsoknak volt lehetősége. Itt Kossuth politikai súlya, tekintélye meghatározó volt. A nagy cél (az újabb szabadságharc) érdekében két érv szolgált egykori felfedeztetje megbélyegzése mellett. Ez magyarázatot nyújtott arra, miért vette lemondását követően ismét kezébe a főhatalmat. Másrészt, a magyar függetlenség híveit is kitartásra buzdította azzal, hogy nemzetközi erőviszonyoknak ellentmondó érveléssel, hogy Magyarország nem bukott volna el, ha nem történeti árulás. Ugyanakkor a szerző nyomban figyelmezteti is olvasóit, miszerint az is nagy hiba lenne, ha valaki Kossuth programját pusztán műltszemlélete alapján értékelné. Kossuthnak sikerült az európai és az amerikai közvéleményben az érdeklődést Magyarország iránt addig soha nem tapasztalt mértékben felkelteni. Ez viszont azzal járt együtt, hogy a szabadságharcot követő néhány év alatt az árulási vád Oroszországtól az USA-ig elterjedt, főként a társadalmi és nemzeti szabadság híveinek körében. Ezzel szemben az egykor radikális vonásokkal is rendelkező tábornokot a konzervatívok kezdték védelmezni, mint a forradalom állítólagos ellenfelét. Az emigráció festette először Görgeit misztikusan sötétnek, ördöginek, cinikusnak és még ki tudja, mennyire gonosznak. Naplók, emlékiratok, röplapok, rajzok, torták (!) stb. hirdették az áruló bűnét. Kászonyi Dániel például rajzban is megörökítette, miként üldözik a fúriák Görgeit.

„Görgei éjszakai homályba tűnt síkságon áll e képen, mint főalak, fölötté Damoklész kardja függ, és Prometheusz keselyűje készül lecsapni rá, hogy kitepje máját. Mögötte Mefisztó áll, és mosolyog a mélyre bukott bűnösön, akinek lábánál ott fekszik az erszény, amelyből kihullt az árulás díja; az aranyak szétszóródva hevernek szerteszét. Egy kígyótestű szörny, amelynek halálfeje van, és homlokára van égetve a szó: Káin, bal csontkezében fáklyát tart, jobb kezével Görgei lábába kapaszkodik. Jobboldalt Nemezis áll kígyókorbáccsal, mögötte a forradalom kivégzett hősei: Batthyány, Csány, Jeszenák megdicsőült alakjai. Az előtérben koporsó, benne fiatal nő holtteste látszik, mellébe kard van ütvé, a koporsón a Hungaria szó olvasható. A bal oldalon azonban a földből életre kelő honvédek, huszárok, gyalogosok, tüzekek, emelt fegyverrel igyekeznek csontváztesttel Görgei felé. Az rémülten fordul egyik oldaláról a másikra, menekülni próbál, de az út mindenfelől el van zárva, még a távolban is olyasmit lát, amitől ereiben megfagyhat a vér: egy dombtetőn, aureola fényében,

mint a szenteknél, óriási akasztófa, tizenhárom emberrel, akik mind Görgei barátai voltak. Ezeket árulta el s hagyta bajban, hogy saját nyomorult életét megvédje és a gyalázatos árulási díjat megkapja” – foglalta össze a kép lényegét az „alkotó”. Az első példányt Görgeinek is elküldték ezzel a felírással: „A hamburgi magyar emigránsok köldik e tükröt Görgeinek, az árulónak.”

A hazai közvéleményben az 1850-es években még nem beszélhetünk az árulási vád egyértelmű uralmáról, amit az emigráció politikája el kívánt érní. Kibontakozott viszont egy állandó vita arról, hogy ki felelős a nemzet bukásáért. Kossuth és az emigráció hatására azonban a közhangulat egyre inkább Görgei ellen fordult. Az internált tábornok 1849. szeptember 11-én érkezett Klagenfurtra, ahol hét évet töltött. Miközben gyalázkodó levelek tömegét kapta, megírta visszaemlékezéseit, amelyek 1852-ben Lipcsében németül, majd még ugyanabban az évben angolul, olaszul és svédül is napvilágot láttak. Az abszolutista rendszer bűnbánó munkát várt. Annál nagyobb volt a megdöbbenésük, amikor tapasztalták, hogy a szerző erre a legkevésbé sem volt hajlandó. Nyomban be is tiltották a birodalom egész területén. Így a hazai közvéleményre gyakorlatilag nem gyakorolt befolyást. Az emigránsok viszont megbotránkozással fogadták az elemző, önkritikus, ironikus hangvételű munkát. A visszaemlékezés szerzője a katonai események tárgyilagos előadása ellenére is ekkorra már módosította politikai nézeteit és magát mint a megegyezés keresőjét ábrázolta, megtévesztve ezzel az utókort és a történészek egész sorát.

Miközben megszülettek az első történeti összefoglalások (Rüstow, Horváth Mihály), az osztrák titkosrendőrség ügynöke, Görgei személyes ellensége, Asbóth Lajos honvéd ezredes összefoglalta a Görgei ellenes vádakat. „Az egész árulási vádra mi sem jellemzőbb, – mondja Kosáry – mint hogy egyik legfőbb hangoztatója maga volt megfizetett áruló.”

Görgei hazatérésekor (1867) két dologban tévedett. Nem vette figyelembe, hogy a politikai, emocionális nézetek tovább élhetnek akkor is, ha nem reálisak. Másrészt feltételezte, hogy a megbélyegezettségnek, kivetettségnek ezt az állapotát családja és önnönmaga torzulás nélkül képes elviselni. A kiegyezést követően a Görgei-kérdés a közjogi vita függvénye lett. A függetlenségi politika és a Kossuth kultusz hívei (Kulffay Ede, Áldor Imre, Vargyas András stb.) átkozták Görgeit. A 67-es politika hívei ugyanakkor nem kevésbé tévesen a kiegyezés előfutárát látták benne. Az „árulási” vád két változatát különböztetjük meg. Az első szerint Görgei anyagi haszonért árulta el a hazáját. Ezt a változatot Kossuthtól kezdve Szemerén át Horváth Mihályig minden komoly felszólaló elutasította, ennek ellenére viszonylag széles körben elterjedt. A második variáció szerint Görgei azért ártott nemzetének, mert sötét jellem volt, aki az ellenség kezére dolgozott. Maga Kossuth mindenesetre nem változtatott múltszemléletén.

A kedélyeket 1884-ben az ún. rehabilitációs mozgalom borzolta fel. 269 volt fegyvertárs, köztük Klapka és Gáspár tábornokok, nyilatkozatban szögezte le, hogy Görgei nem volt áruló. A nyolcvanas évek elejétől kezdve ismeretessé váló orosz források is elismerően szóltak egykori ellenfelükről. Görgei védelmében a Budapesti Szemle körén túl különösen kitűnt öccse, Görgey István, aki a rendelkezésére álló iratanyag figyelembevételével igyekezett a tábornokra szórt rágalmakat megcáfolni. 1908-ban, a tábornok 90. születésnapján már úgy tűnt, győzött a védelem. Divatba jött a „visegrádi remete” meglátogatása. Sőt, 1911-ben emlékiratai magyarul is napvilágot láttak.

A függetlenségi irányzat az első világháború alatt ismét felújította a vádat. E primitív nacionalista romantika képviselője volt Kacziány Géza. Írásai a politikai helyzetnek megfelelően főként 1915-1917 között keltettek visszhangot. Asbóth szerint Görgei 1849 januárjában azért ment északra, hogy a kormány magára maradjon. (Pedig az 1949. január 2-i

pesti haditanács rendelkezése utasította erre, majd az ellenséges és bekerítésére törekvő hadoszlopok elől volt kénytelen a bányavárosok felé kitérni.) Az irányzat másik „jelentős” alakja, Hentaller Lajos szerint Görgei azon a vidéken akart átvonulni, ahol gyerek volt. Kacziány még ennél is jobb megoldást ötlött ki. Szerinte Görgei azért ment a Felvidékre, hogy hatalmát és tábornoki rangját fitogtassa egyik rokona előtt, hiszen „ő nem a hazának akart szolgálatot tenni, hanem Mari néninek mutatni meg, hogy ki vagyok én!” Mikor az idős tábornok Budavár bevételének évfordulóján örökre lehunyta szemét (1916), a nekrológok elismerő hangon méltatták tevékenységét. A dualista rendszerben tehát a Görgei-kérdés mindegyik oldalon politikai törekvések függvényébe került, s ez messzemenően akadályozta elfogulatlan vizsgálatát.

A két világháború között a Görgei-probléma megközelítése is módosult. Kutathatóvá vált a vonatkozó levéltári anyag és Klebelsberg-féle kultúrpolitika is támogatta a történetírást. Steier Lajos, egy autodidakta történész felfedezte Görgei forradalmi megnyilatkozásait, Pethő Sándor pedig megírta Görgei első részletesebb, komoly igényű életrajzát. Szekfü Gyula a *Magyar történelem*ben „eleven színekkel, sok találó vonással” jellemezte Görgeit, de a kész tábornok nála kicsit eltakarta a kezdőt. Szekfü javaslatára írta meg először ezelőtt több mint fél évszázaddal Kosáry Domokos a Görgei-kérdés történetét. A könyvnek akkor elég széles és kedvező visszhangja volt.

A kommunista hatalomátvétel a politikai élet analógiájára a történelemben is általánossá tette az áruló keresést. Ugyanakkor a sztálinista történészek a könnyebb fogyaszthatóság érdekében felélesztették a „függetlenségi” nacionalista romantika egyszer már meghaladottá vált irányzatát. 1949. március 27-én a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén Andics Erzsébet, az új elnök, megbélyegezte az előző korszak egész történetírását. Véleménye szerint 1919 után „megindult a magyar nemzet nyílt árulóinak rehabilitása Pálffy Jánostól és Károlyi Sándortól Görgei Artúrig”. Sólyom László altábornagy pedig, engedve a politikai nyomásnak, október 14-én már arról tartott előadást, hogy Görgei a középnemesség jobboldali részéhez tartozott. „Ez ad magyarázatot kezdeti forradalmiságára, majd megtorpanására, ingadozására, a forradalom ügyével való szembefordulására és végül a sok habozás és ingadozás után végrehajtott árulására.” Sólyom Lászlót egyébként 1950-ben letartóztatták majd kivégezték. Így vált Kossuth Rákosi elődjévé, aki nem küzdött ugyan olyan következetesen az árulók ellen, mint utóda, de akitől eltérni éppen úgy árulást jelentett, mint Rákositól. A politikai légkörre jellemző, hogy Spira György a magyar hadsereg tavaszi hadjáratát sűrű Lenin- és Sztálin-idézetekkel próbálta értelmezni. Nem volt sokkal kedvezőbb a helyzet az irodalomban sem. Görgeit nemcsak Illyés Gyula ítélte el. Veres Péter egyenesen úgy látta: „Görgei egyszerűen korlátolt és ostoba ellenforradalmár, de nem a konzervatív reakcionáriusok közül, hanem a Napóleon-típusokból, a tömeget lenéző fasiszta karrieristákból.”

A sztálinista koncepció 1956 után is szívósan tartotta magát (Pach Zsigmond Pál, V. Waldapfel Eszter, Rónai Mihály András stb.). 1956 után azonban a nacionalista romantikával való manipulálást már a sztálinista történészek egy csoportja is veszélyesnek ítélte. Ezért a hatvanas években Andics Erzsébet a vád újabb változatát fogalmazta meg. Eszerint az osztrák kormány széles körű amnesztiát akart adni, de ezt Görgei oktan, áruló fegyverletétele megakadályozta. A vád alátámasztása érdekében Magyarország helyzetét kedvezőbbnek festette le, mint amilyen az a valóságban volt. Azt sem vette figyelembe, hogy az amnesztia terve eleve a magyarok fegyverletételével számolt. Legfőbb tévedése az volt, hogy nem utalt arra, miszerint az amnesztia tervet a temesvári csata hírének vételét követően ejtették az osztrák hivatalos szervek. Ezzel a győzelemmel a szövetségesek között megnőtt az osztrák fél

súlya. Ebben az időszakban Antall József, a későbbi miniszterelnök, próbálta meg Görgei szerepét realisabban elemezni, de tanulmányát nem engedték megjelentetni.

Újabb fordulatot jelentett Varga János és Hanák Péter 1974. március 17-i, illetve április 8-i rádióbeszélgetése. E beszélgetés során a két történész elhatárolta magát az Andics-féle elmélettől. Szerintük Görgei a forradalom jobboldalán helyezkedett el, de nem volt áruló. E. Fehér Pál Magyarország akkoriban is aligha véletlenül legnépszerűbb napilapjának, a Népszabadságnak a hasábjain sietett Andics védelmére. Závodszy Géza pedig még 1977-ben is oly módon rendezte sajtó alá Perczel Miklós naplóját, hogy abból a Kossuth-ellenes megnyilatkozásokat kihagyta, szemben a Görgei-ellenes megjegyzésekkel, amelyekkel láthatóan maga is egyetértett. A hivatalos vonal Görgei ellenessége még a *Magyarország története* vonatkozó kötetében is érzékelhető, igaz az eredetinel lényegesen enyhébb formában.

Az utóbbi években megindult a normalizálódás folyamata. Katona Tamás nagyszabású forrásközlő tevékenysége, Bona Gábor korszerű hadtörténeti összefoglalása és egyéb munkái, Pusztaszeri László nem egészen sikeres Görgei könyve jelezte, hogy az utóbbi években a Görgei-kérdésről is szabadabban lehet gondolkozni. Az ellentámadás ezúttal már a sajtóra korlátozódott. Gyurkó László, Rónai Mihály András és Szántó Péter igyekeztek megővni szocialista közéletünk „tisztaságát”. Végül a szerző a fiatal történész kutatók (Hermann Róbert, Pelyach István) szakmai alaposágára hivatkozva reményt lát arra, hogy a munka a jövőben is a megfelelő szinten folytatódni fog.

Kosáry Domokos rendkívül adatgazdag művének értékét az is mutatja, hogy 1936-ban megjelent könyvének fő konklúzióit ma is érvényesnek tartja. Eszerint Görgei Artúr „a magyar szabadságharcnak nem árulója, hanem kitűnő és a hazájához mindvégig hű hadvezére volt”. A másik ilyen következtetés szerint a magyar forradalom és szabadságharc történetét „képtelenség valami olyan kezdetleges mitológiává torzítani, amelyben a magyar vezetők mint a gonosz és a jó megszemélyesítői küzdenek egymással, mintha alapvetően e párharcon múlt volna a küzdelem sorsa, és mintha az egyik – bármelyik – érdemeinek elismerése megkövetelné a másik lebecsülését és elítélését”. Végül, harmadszor, a Görgei-kérdés „alakulása és közvéleményben maga is olyan történeti jelenségnek, folyamatnak tekinthető, amely szinte diagramként jelezte a hazai politikai irányzatok mozgását, küzdelmét”.

A monográfia egyik legnagyobb érdeme, hogy mindvégig higgadtan, tárgyyszerűen követi az eseményeket. Kivételt csak néhány személyes emlék jelent (pl. a sziszegő Andics Erzsébetről), ami az előadást még olvasmányosabbá teszi. A pontos, aprólékos munkával összeállított anyagot, sajnos, a sajtó ördöge nem kímélte. Így például a hatvani csatában nem a 4., hanem a 3. hadtest egyik dandára kapta oldalba az ellenséget. Treskó János helyett több helyen Trsko János áll, a két Perczel pedig természetesen nem 1848. augusztus 5-én vett búcsút családjától és indult a török határ felé, hanem egy évvel később. Horn Ede nem volt százados, csak tábori lelkész, Mednyánszky Cézár pedig egy mondatban Mednyánszky Lázár néven szerepel. Ezek az apró sajtóhibák azonban semmit sem vonnak le a mű értékéből és természetesen annak megértését sem zavarják. A forrásokban rendkívül gazdag feldolgozás 1993-ig követi a Görgei-kérdés történetét. Egyik, ha nem is legfontosabb tanúsága, hogy mielőtt véleményt alkotunk egy-egy történeti problémáról, előtte erőnközhöz és tehetségünközhöz mérten tájékozódunk kell az adott témakörben. A sztálinista történetírás hibája az volt, hogy a probléma felvetése előtt már tisztában volt az ítélettel is. Az igazi történészi mentalitás távol áll ettől az előzetes ítélezkéstől. Marczali Henrik, még kezdő szerzőként egyszer eljutott Gyulai Pál otthonába. Ott találkozott „egy magas, kissé előre hajló” úrral, Görgeivel, akivel mint hazaárulóval csak „szörnyű lelki harc” után mert kezét fogni. „Később elmondtam

Arthur bácsinak ezt a jelenetet – írja Marczali visszaemlékezéseiben. Kérdezte miképpen épültem ki abból a betegségből. Olvasással feleltem.” Ma sincs más lehetőség. Jó olvasást!

Zakar Péter

AETAS 1994/1.

Kosza László, a szegedi egyetem fiatal történésze, az AETAS idei első számával, amely szokás szerint csak az év második felében jelent meg, szerkesztőtársai és önmaga számára nagyon magasra emelte a mércét. Gerics Józseftől Kristó Gyulán át Györffy Györgyig a középkor kutatóinak színe java publikál a kétszáznyolcvan oldalas kiadványban.

Bizony, a terjedelmes folyóirat bemutatása nem könnyű feladat. Kilenc tanulmány és kilenc recenzió szép szimmetriában fogja közre a forrásközlést, a történeiszvitát és -portrékat. A kiadványt az erdélyi közgyűjtemények címtára és a magyar közléptatin szótár második pótlása teszi teljessé. Az Almási Tibor és Kőfalvi Tamás által közölt forrás (*Az 1327. évi nagyszombati királytalálkozó szerződéslevele*) Prágában őrzött, eredeti, pontos szövege most lát először napvilágot, mert az eddigi kiadások (így Fejér György is) egy téves és hiányos bécsi másolat alapján készültek. I. Károly magyar és Luxemburgi János cseh király gyermekeik (László és Anna) eljegyzésével pecsételték meg szerződésüket, amely ugyan László korai halálával és a cseh király nagyhatalmi törekvéseivel a következő évtizedben újra lazábbá vált, ezt a megállapodást mégis az 1335. évi visegrádi királytalálkozó fontos előzményének tekinthetjük.

Az AETAS ezúttal egy rövid életrajz, bibliográfia és tanulmány közlésével Jerzy Kłoczowski lengyel egyháztörténészt és egy interjú keretében az idén hatvan éves Gyimesi Sándort mutatja be olvasóinak. A lublini Kłoczowski a Honi Hadsereg katonájaként végigharcolta a varsói felkelést, majd a hadifogságból kiszabadulva kezdte meg egyetemi tanulmányait. Tudományos munkája mellett közéleti és politikai tevékenysége is jelentős. Az egyháztörténeti atlaszok szerkesztése idején ismerte fel a Kelet-Közép-Európa (azon belül Lengyel-, Cseh- és Magyarország) középkori fejlődését összehasonlító módon kutató irányzat jelentőségét. Ennek érdekében a Lublini Egyetemen nemrégiben hívta életre a Kelet-Közép-Európa Kutató Intézetet. Tanulmányában (*A civilizáció fejlődése Közép- és Kelet-Európában a XIV. és XV. században.*) is ezt a módszert követi, megállapítva, hogy Közép- és Kelet-Európa egyházi szerveződéséből az állami szerveződésre is bizony következtethetünk. Így például a XIV. századi fejlődés eredményeként Prágában negyvennégy plébániát találunk, ami Krakkó és Pest-Buda egyházkerületeinek többszöröse, de nyugati mércével mérve is kiemelkedő. Cseh- és Morvaországban akkor közel annyi templomot találunk, mint a többször akkora területű Magyarországon. De az egyházi fejlődés országokként és egymással összehasonlítva a szerzetesrendi struktúrában is jól nyomon követhető. A kulturális fellendülés másik mércéje az egyetemek alapítása. Bár a XIV. század második felében Krakkóban, Pécsen majd Budán is egyetemeket szerveztek, számottevő jelentőségre csak a bécsi és különösen a prágai egyetem tett szert. A tanulmány befejező részében a szerző a nemzeti tudat megerősödésével foglalkozik, amelynek egyik terméke az ebben a korszakban kialakuló történetírás. A középkor vége a nemzeti nyelvek kialakulásának is fontos állomása, bár a nemzeti nyelvek fejlődésére még évszázadokon át nagy hatást gyakorolt a két liturgikus nyelv, az egyházi szláv és a latin.

Gyimesi Sándor „kutatási irányai pályája során több ízben módosultak”, így a világ számos régiójának középkori és újkori gazdaság-, társadalom-, agrár- és várostörténetével